

Ўзбекистон республикаси халқ таълими вазирлиги

Республика таълим маркази

**Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат
ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларининг
ўқув режалари асосида 2-синф учун
Тасвирий санъат ўқув фанидан тузилган**

Ўқув дастури

2014 йил

**Тузувчи муаллиф : Н.Боймуродова РТМ тасвирий санъат ва чизмачилик ўқув
фанлари бош методисти**

Кириш

Олий ва ўрта махсус таълими ва Халқ таълими вазирликларининг 2010 йил 31 мартдаги “Умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва Олий таълимнинг Давлат таълим стандартлари, ўқув дастурларининг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш тўғрисида”ги 134/62-сонли қўшма буйруғига кўра ишчи гуруҳлари тузилди ва 24 та умумтаълим фанлари ўқув дастурлари узвийлиги, узлуксизлиги таъминланди ва оптималлаштирилди.

Оптималлаштирилган ўқув дастурлар Олий ва Ўрта махсус таълими ва Халқ таълими вазирликларининг 2010 йил 1 июлдаги “Умумий ўрта, ўрта-махсус, касб-хунар таълими муассасаларида ўқитилаётган умумтаълим фанлари ҳамда Олий таълимда давом эттириладиган фанлар дастурлари узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлаш тўғрисида”ги (6/2-сонли) 4/1-сонли Қўшма Ҳайъат мажлиси қарорига асосан тасдиқланди.

Шунга кўра, айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларида таълим жараёнини такомиллаштириш, таълим сифати ва самарадорлигини ошириш, ўқувчилардаги қобилият ва истеъдодни янада камол топтириш учун фан йўналишлари бўйича ихтисосликка йўналтирилган ўқув дастурларини оптималлаштириш мақсадида Республика таълим марказининг 2010 йил 22 сентябрдаги “Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларининг ўқув дастурларини оптималлаштириш тўғрисида”ги 62-сонли буйруғи қабул қилинди.

Ушбу буйруқда белгиланган вазифалар ижроси юзасидан юқори касб маҳоратига эга мутахассислар, фан ўқитувчиларини жалб этган ҳолда барча йўналишлар бўйича ишчи гуруҳлари тузилди.

Ишчи гуруҳлари томонидан ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларининг ўқув дастурларининг узвийлиги, узлуксизлиги ҳамда ўқувчиларнинг ёш ва психофизиологик хусусиятларига мослиги жиҳатидан таҳлил қилинди.

Ихтисослаштирилган давлат умумтаълим муассасаларида ўқитиладиган 22 та ўқув фанининг ўқув дастурлари оптималлаштирилишида қуйидаги ишлар амалга оширилди:

1. Олий ва Ўрта махсус таълими ва Халқ таълими вазирликларининг 2010 йил 1 июлдаги 4/1-сонли Қўшма Ҳайъат мажлиси қарори билан тасдиқланган умумтаълим мактабларининг оптималлаштирилган ўқув дастурлари ва ихтисослаштирилган давлат умумтаълим муассасаларининг ўқув дастурлари орасидаги мавзулар ҳамда дарс соатларининг фарқи қиёсий таҳлил қилинди.

2. Ишчи гуруҳлар хулосалари ва таҳлиллари, илмий-методик Кенгаш тавсиялари асосида ихтисослаштирилган умумий ўрта таълим мактабларининг 2-9-синфларида тасвирий санъат фанидан жами 7 соат ҳажмдаги 2 та “Натурадан ҳайкал ишлаш” ва “Натурадан расм ишлаш” бўлимлари оптималлаштирилди. Шундан, 3-синф режасидаги “Ҳайкал ишлаш”, “Шолғом” эртаги асосида ҳайкал ишлаш, лойдан “Лаган ” ишлаш, “Раққосалар” ва “Пойга” мавзулардаги ҳайкалтарошлик ишлари 7 соатли 5 та мавзу ўқувчининг ёши психофизиологик хусусиятлари жиҳатидан мураккаб деб топилиб, “Натурадан ҳайкал ишлаш” бўлимида “Натурадан расм ишлаш” бўлимига алмаштирилиб, “Шолғом” эртаги асосида расм ишлаш, “Лаган ” мазусида доира шаклида нақш ишлаш, “Раққосалар” ва “Пойга” мавзуларида расм ишлашга ўзгартирилди.

4-синф режасидаги “Уч бўри ва бир қуён” эртаги асосида, “Коинотга саёҳат”, “Менинг шахрим (қишлоғим)”, “Гулдаста”, “Ўрик гуллаганда”, “Тоғда баҳор”, “Геометрик шакллардан (шар, куб, конус, призма ҳ. к.) тузилган натюрморт”, “Оқшом” ва “Ўзбекистондаги тарихий обидалар” каби ишлар бажариш учун берилган мавзулар “Натурадан ҳайкал ишлаш” бўлимида “Натурадан расм ишлаш” бўлимига

алмаштирилиб, “Уч бўри ва бир қуён” эртаги асосида, “Коинотга саёҳат”, “Менинг шаҳрим (қишлоғим)”, “Гулдаста”, “Ўрик гуллаганда”, “Тоғда баҳор”, “Геометрик шакллардан (шар, куб, конус, призма ҳ. к.) тузилган натюрморт”, “Оқшом” ва “Ўзбекистондаги тарихий обидалар” каби қаламтасвир, рангтасвир ва композицияда ишлар бажариш учун янги мавзуларга ўзгартирилди.

Мазкур ўзгаришлар 3, 4 - синфлар бўйича амалга оширилди. 1, 2, 5 – 9 – синфларда, ишчи гуруҳлари ва илмий методик кенгаш йиғилиши хулосалари асосида ўзгаришсиз қолдирилди.

ИХТИСОСЛАШТИРИЛГАН МАКТАБЛАР ВА ФАНЛАР ЧУҚУРЛАШТИРИБ ЎҚИТИЛАДИГАН СИНФЛАР УЧУН ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚУВ ФАНИДАН ЎҚУВ РЕЖА ВА ДАСТУРИ

Тасвирий санъат фани чуқурлаштириб ўргатиладиган мактабларнинг 2-9 синфлари ўқув режасига тушунтириш хати.

Ушбу ўқув режа Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги” қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талабларини ва Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13-майдаги “Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълимни ташкил этиш тўғрисида”ги 203-сонли, 1999-йил 16-августдаги “Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 390-сонли, 2003 йил 29 октябрдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимига изчил ўтишни таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 473-сонли, 2004 йил 24 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест Маркази фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги 293-сонли, 2004 йил 9 июлдаги “2004-2009 йилларда “Мактаб таълимини ривожлантириш Давлат Умуммиллий дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 321-сонли, 2008 йил 7 августдаги “Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги 173-сонли қарорлари ҳамда Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган “Санитария қоидалари ва меъёрлари” (СанПиН) асосида тузилган.

Мактабнинг ўқув режа билан боғлиқ (мактаб ихтиёридаги соатларни мактаб ўқув режасига киритиш ва ҳ.) фаолияти ХТВнинг амалдаги меъёрий ҳужжатлари билан амалга оширилади.

Ўқув режа таркиби давлат ва мактаб компонентларидан иборатдир.

Давлат компонентиға ажратилган фанлар Давлат таълим стандартлари асосида тузилган дастурларға биноан ўқитилади.

Тасвирий санъат фанининг назарий асосларини чуқур ўрганиш ва амалда қўллай олишни ўргатиш мақсадида амалий машғулотларни кўпайтириш назарда тутилди. 2, 3, 4-синфлар учун мактаб ихтиёридан 1 соат олинди. 5,6,7-синфлар учун математикадан 0,5 соат, она тилидан 0,5 соат, 8-синфлар учун меҳнатдан 1 соат, мактаб ихтиёридан 1 соат; 9-синфлар учун математикадан 0,5 соат, меҳнатдан 1 соат, мактаб ихтиёридан 0,5 соат олиб берилди.

Математика, она тили, география, меҳнат таълими фанлари бўйича мавзуй режалаштириш, тасвирий санъат фани бўйича «Тасвирий санъат», «Ранг тасвир», «Қалам тасвир», «Композиция» ёндош дастурлари Республика таълим маркази томонидан тайёрланади.

Ёзги амалий машғулотлари учун ажратилган 5-синф учун 4 соатдан 6 кунлик, 6-синф учун 4 соатдан 6 кунлик, 7-синф учун 4 соатдан 10 кунлик, 8-синф учун 4 соатдан 16 кунлик вақт ўқувчиларнинг амалий кўникмаларини шакллантириш ва касбга йўналтириш мақсадида махсус ишлаб чиқилган, ота-оналар, маҳалла кўмиталари раислари билан келишилган, мактаб директори томонидан тасдиқланган жадвал асосида амалий машғулотлар (Табиат қўйнида расм чизиш, расомлар устахоналарига, санъат музейларига саёҳатлар уюштириш, ўқувчилар ишларидан кўргазмалар тайёрлаш мактаб лагерида дам олувчилари учун) ва ҳ. к. тадбирларни ўтказиш учун сарфланади.

Тушунтириш хати

Умумий ўрта таълим мактабларида «Тасвирий санъат» ўқув фани ўқувчиларда бадиий-эстетик маданиятни уйғун ривожланишига хизмат қилади ва шахс учун муҳим бўлган қатор сифатларни шакллантириш ва ривожлантиришга ёрдам беради. Бу эса ўқувчиларнинг миллий меросни ўзлаштиришлари учун ҳамда умуминсоний кадриятлар билан яқиндан танишишлари учун кўмаклашади. Мактабда тасвирий санъатдан ўтказиладиган машғулотлар қўйидаги вазифаларни амалга оширишни назарда тутади:

- ўқувчиларда бадиий-ижодий қобилиятларни ўстириш;
- ўқувчиларни теварак-атрофдаги нарса ва ҳодисалардаги гўзалликларни кўра билиш ва идрок этиш, ҳамда кузатиш асосида олинган ҳис-туйғу ва тушунчаларни ҳаётга татбиқ этишга ўргатиш;
- ўқувчиларнинг тасвирий-ижодий малакаларини шакллантириш;
- болаларда кўриш хотирасини, чамалаш қобилиятини, ранг сезишни, композицион маданиятни, фазовий фикрлаш, образли тасаввур ва комбинациялаш каби хусусиятларни ривожлантириш;
- халқ амалий санъати, тасвирий санъат билан таништириш орқали барча болаларни бадиий-эстетик дидини ўстириш;
- ўқувчиларни тасвирий ва амалий безак санъати, меъморлик асослари билан таништириб, уларда ушбу санъат турларининг ўзига хос хусусиятларини идрок этишга ўргатиш воситасида, уларни бадиий фикр доирасини кенгайтириш;
- ўқувчиларда амалий ва тасвирий санъатга қизиқиш ва муҳаббатни тарбиялаш;
- амалий ва тасвирий санъат, дарсларида олинган билим ва малакаларни ҳаётда қўллай олишга ўргатиш;
- эстетик ва эмотционал сезгирликни ўстириш.

Мактабда 1-4 синф тасвирий санъат дарсларида машғулотларнинг қўйидаги турлари бўйича ишлар олиб борилади:

Машғулотларнинг турлари	Синфлар			
	1	2	3	4
Борлиқни ва санъатни идрок этиш:	3	6	-	-
- Борлиқни идрок этиш	-	-	6	6
- Санъатни идрок этиш	-	-	4	8
- Натурага қараб тасвирлаш:				
а) натурага қараб расм ишлаш	5	12	10	10
б) натурага қараб ҳайкал ишлаш	7	14	12	6
Композицион фаолият:				
а) рангтасвир композицияси	6	12	13	14
б) декоратив композиция	5	10	12	12
в) ҳайкалтарошлик композицияси	7	14	11	12
JAMИ:	33	68	68	68

Мазкур ўқув фанидаги таълим ва тарбия асосан икки бўлимдан (амалий ва назарий) ташкил топади: Амалий-бадиий фаолият. Идрок этиш. Амалий ишлар биринчи синфдан то тўртинчи синфгача, асосан ўқув масалаларини ҳал қилишга қаратилади. Композицион фаолият. Ранг ва бўёқлар. Шакл, пропорция, конҷрукция. Бошланғич синфларда ўтиладиган амалий машғулотлар жараёнида болаларда ижодкорлик, мустақил фикр юритиш ва ишлаш қобилиятларини тарбиялаш етакчи ўринни эгаллайди.

Биринчи ва иккинчи синфлардаги каби 3-4 синфларда бўёқ билан ишлаш машғулотларида рангларнинг турли тус ва оч-тўқлигини фарқлай билишга, керакли рангларни танлай олишга ўргатиш асосий вазифадир. Бу синфларда кўпроқ гуашь, акварель бўёғидан ва уларнинг аралашмаларидан фойдаланилади.

Мазкур ўқув предметининг характерли хусусиятларидан бири шундаки, унда амалий санъатга катта ўрин берилади. 3-4 синфларда ўқитувчи томонидан тавсия этилган нақш схемалари ва элементлари асосида болалар турли предметлар учун нақш ишлайдилар. Мустақил равишда ижодий нақшлар тузадилар, безак ишларини бажаридилар. Бу вазифаларни бажаришда асосий эътиборни декоратив композиция ва рангларга қаратадилар.

Борлиқни ва санъатни идрок этиш

1-2 синфларда ўқувчилар борлиқни ва санъатни идрок этиш билан бевосита дарснинг бошланишида 5-10 дақиқа мобайнида танишиб борадилар. Бу дарслар учун алоҳида мавзулар, ўқув соатлари ажратилмайди. Лекин, ўқув йили охирида ўтилган дарслар ҳажми жадвалда кўрсатилган соатларни ташкил этмоғи лозим.

3-4 синфларда эса бу машғулоти турли икки қисмга:

1. Борлиқни идрок этиш.
2. Санъатни идрок этиш қабиларга бўлиб ўрганилади.

Борлиқни идрок этиш

Борлиқни эстетик идрок этиш машғулоти одатда мавзули композитсияларни бажаришдан олдин ўтказилади. Бунда мавзуга оид композитсияга тегишли муҳим объектларни яхшилаб кузатадилар.

Борлиқни эстетик идрок этиш машғулотида ўқитувчи ўз имконияти ва шароитидан келиб чиқиб, дарсни суҳбат тарзида ёки амалий машғулоти билан қўшиб ўтказиши мумкин.

Борлиқни тўлақонли идрок этиш теварак-атрофни, ҳаётдаги воқеа ва ҳодисаларни бевосита кузатиш асосида олинган таассуротлар, тушунчалар ҳамда атроф-муҳитга нисбатан эстетик муносабатда бўлиш сингари билан боғлиқдир.

Бошланғич синфларда болалар ўсимликлар, ҳайвонлар, қушлар, балиқларни кузатадилар, табиатнинг турли фасллардаги кўринишлари ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бошланғич синфларда борлиқ ҳақида суҳбатлар ўтказиш ўқувчиларга ҳаётдаги баъзи бир ҳодисаларни кенгроқ билиб олишларига ёрдам беради, нарсаларнинг шакли, тузилишини маълум миқдорда таҳлил қилиш ва умумлаштириш қобилиятларини ўстириш имконини яратади.

Меъморлик ва қурилиш ишлари, шаҳар ва қишлоқ манзарасининг ўзига хослиги ва гўзаллиги, меъморликнинг табиат билан боғлиқлиги ҳамда биноларнинг турли кўринишлари билан танишиш ўқувчиларнинг бадий фаолиятига самарали таъсир кўрсатади. Болаларнинг бадий фаолиятини фаоллаштиришга меҳнат жараёнларининг гўзаллиги ҳамда меҳнат қуроллари ҳақидаги суҳбатлар, юртимиз ва қўшни ўлкалар табиати ва халқларнинг ҳаёти билан таништириш ҳам катта ёрдам беради.

Санъатни идрок этиш

Мазкур бўлимнинг мақсади ўқувчилар томонидан санъат асарларини онгли идрок этиш ва баҳолаш, унинг жамият ва одамлар ҳаётидаги аҳамиятини тушунишга ёрдам беришдан иборат.

Санъатни идрок этиш бўлимида қўйидаги ўқув ишларини ҳал этиш кўзда тутилади: Санъатнинг образли тили билан танишиш (бадий образдаги шакл ва мазмун бирлиги тушунчасини ривожлантириш). Асар ҳақида мустақил фикрга эга бўлиш ва уни баён қила олиш. Санъат ва унинг тарихи ҳақида тушунча ва билимларга эга бўлиш. Иборалар (атамалар)дан фойдалана билиш.

Бадий образни идрок этиш малакаларини ривожлантириш - санъат асарларини ўрганишнинг асосидир. Ўқувчилар асар ҳақида мулоҳаза юритиб, идрок этишни, унинг мазмунини махсус терминларни қўллаган ҳолда сўзлаб беришни, шунингдек, асарда қўллаган тасвирий воситаларни пайқаб олиш ва уни таъкидлаб ўтишни билишлари лозим.

Санъатни идрок этишга 1-2 синфларда махсус соатлар ажратилмайди, у хотира ва тасаввур асосида расм ишлаш машғулотларида амалга оширилади. 3-синфдан бошлаб эса санъатни идрок этиш бўйича махсус дарслар ташкил этилади.

Санъатни идрок этиш бўлими ўқувчи шахсининг ривожига кўмаклашиб, уни жаҳон маданиятининг буюк намуналари билан таништиради, бадиий дидини шакллантириб, санъатни севишга ўргатади.

3-4 синфларда тасвирий санъат асарларини идрок этишга оид ўқув материаллари ўқувчиларнинг амалий ишлари билан боғиқ ҳолда бериб борилади. Санъат асарларининг нусхаларини кўрсатиш ва улар ҳақида сўзлаб бериш болаларда санъатга қизиқишни орттиради ва шу соҳада шуғулланишга йўллайди. Асарларни намойиш этишда болалар унда ифодаланган асосий фикр ва қўлланилган бадиий-тасвирий воситалар билан таништирилади.

Дастурда ўқувчиларга намойиш этиладиган санъат асарларининг намунавий рўйхати мўлжалдан кўпроқ берилган. Бундан мақсад ўқитувчиларнинг шароитидан келиб чиққан ҳолда уларга санъат асарларини танлаб олишларига имкониятларни кенгайтиришдир.

Натурага қараб тасвирлаш

Натурага қараб тасвирлаш икки турга бўлинади: а) натурага қараб расм ишлаш; б) натурага қараб ҳайкал ишлаш. Натурага қараб расм ишлаш ўқувчиларда нарса ва ҳодисаларнинг ҳажми ва фазода жойлашуви, уларнинг бир мунча типик белгилари ҳақида тасаввурга эга бўлиш имконини беради, тасвирлаш малакаларини ўстиради.

Дарс жараёнида ўқувчилар тасвирланаётган нарсанинг мазмунига мос келишини эътиборга олишлари, расм ишлашда барча ифодаланаётган деталларнинг асосий бош мақсадга бўйсундирилишини, бунда тасвирлашнинг энг ифодали йўлини топа билишни ўрганишлари зарур бўлади. Улар расмда нарсаларнинг нисбати, шакли тузилишини, рангини кўра билиш ва тўғри акс эттира олишга, тасвирнинг эстетик ифодалилигини ҳис эта олишни ўрганиб олишлари лозим. Ўқувчилар режага қараб турли бадиий материаллардан фойдаланишни билишлари ҳам зарур.

3-4 синфларда натурага қараб тасвирлаш дарсларида, ўқувчилар аввал тасвирланаётган нарсанинг умумий ва эстетик жиҳатдан аҳамиятли томонларини аниқлаб оладилар, кейин эса нарсанинг қисмлари ва деталларини акс эттиришни ўрганадилар.

Натурага қараб расм чизиш вазибалари 1-2 дарс давомида ва қисқа муддатли (5-15 дақиқа давомида бажарадиган лавҳа ва чизгилар) бўлиши мумкин. Лавҳа ва чизгилар дарснинг муайян мавзусидан келиб чиқиб, дарснинг бошланиш қисми, ўртаси ёки охирида бажарилиши мумкин. Ўқувчиларнинг кўриб, эслаб қолиш қобилиятини, макон ҳақидаги тасаввурларини ривожлантириш учун уларга эслаб ва тасаввур қилиб расм чизиш бўйича кўпроқ вазифа бериш керак бўлади.

Рангтасвир машғулотларида болалар эътибори ранглар уйғунлигини идрок қилишни ривожлантиришга, акварель ёки гуашь бўёқлари билан аслига қараб, эслаб қолиб ва тасаввур қилиб чизишга қаратилган.

Натурага қараб расм ишлаш машғулотларида ўқитувчи болалар эътиборини тасвирланаётган объектларнинг нафис ва гўзаллигини рангларнинг ҳамоҳанглигини, шакл мутаносиблигига, тасвирланаётган буюмлар орасидаги ўзаро мантиқий боғлиқлик кабиларга қаратади. Ўқувчилар эса расм ва рангтасвирнинг рассом фикрлари, сезгиларини ифодаловчи, борлиқни акс эттирувчи асосий восита эканлигини англай олмақлари лозим.

Натурага қараб ҳайкал ишлаш машғулотларида натурани кўра билиш, унинг асосий шаклини, ҳажмини, тузилиши ва ўзаро нисбатларини ажрата олишга ўргатади. Шунингдек, бундай машғулотларда ҳайкалтарошлиқда қўлланиладиган материал ва асбоблар билан ишлаш юзасидан муайян билим, малака ва кўникмалар ҳосил қилинади. Булардан ташқари ўқувчилар тузилиши жиҳатидан унчалик мураккаб бўлмаган ҳайкалларни алоҳида-алоҳида ва яхлит лой бўлакларидан ишлаш йўлларини ҳам ўзлаштирадилар.

Бундай дарсларда болалар ҳажми ва рельефли ҳайкаллар ишлайдилар. Натура учун нарсанинг ташқи тузилиши, ранги, пропорциялари аниқ кўриниб турадиганлари танлаб олинади.

Ҳайкалтарошлик ишларида натура ҳажмдор қилиб тасвирланаётганлиги туфайли иш жараёнида турли томонларга айлантириб турилади. Машғулот ўтказилаётган хонада натуранинг шакли яқол кўриниб туриши мақсадга мувофиқдир.

Композицион фаолият

Бу бўлим дастурда етакчи ўринни эгаллайди ва қўйидаги қисмлардан ташкил топади:

- а) рангтасвир композицияси;
- б) декоратив композиция;
- в) ҳайкалтарошлик композицияси.

Рангтасвир композицияси мавзу асосида, хотира ва тасаввурдан расмлар ишлаш тарзида ташкил этилади. Бунда танланган мавзуга кўра, унинг элементлари қоғоз юзасида бир-бирига боғлиқ ҳолда жойлашиб, яхлит композицияни ҳосил қилади. Ўқувчилар мавзу мазмунига мос келадиган композицияни топиш учун бир қанча хомаки ишлар, эскизлар ишлайдилар ва улардан мақсадга мувофиқ келадиганларини танлаб олиб, композиция тузишда қўллайдилар. Мавзули композициялар тузишда деталларнинг ўрнини алмаштириш, қўшимча деталлар киритиш орқали композиция мазмунини бойитиш кабилар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Мазмунни ифодалашда композициянинг асосий қонуниятларига риоя қилиш лозим. Булар композициянинг бир бутунлиги, деталларни, шаклларни, рангларни хиллаштириш ва улар ўртасидаги қарама-қаршилик асардаги ҳамма воситаларни бош ғояга бўйсундиришдан иборат.

Композицияда асар яратишнинг муайян қонунчиликлари симметрия, носимметрия, мувозанат, деталларнинг ўлчови, шакли, ранги кабиларга риоя қилинади.

Рангтасвир композицияси машғулотлари асосан теварак-атрофдаги ҳаётни акс эттирувчи мавзуларда расм ишлашга асосланади.

Композицион фаолият дарсларида ўқитувчи болаларга бир ёки бир неча мавзунини тавсия этади. Ўқувчилар эса мавзулардан бирини танлаб, шу асосда композиция тузадилар. Мавзу асосида расм чизишда ўқувчилар нарсаларнинг аслига қараб расм ишлаш, декоратив расм ишлаш, санъатни ва борлиқни идрок этиш дарсларида олган билим ва малакаларига таянадилар.

Адабий нарсаларга иллюстрациялар ишлаш ўқувчиларнинг энг қизиқарли машғулотларидан бўлиб, унда болалар эртақ, ҳикоя, масалдаги қаҳрамонларнинг образларини ўз расмларида ифодалашга ҳаракат қиладилар. Бу ишлар бевосита китобларни ташқи ва ички безағи билан боғлиқ ҳолда олиб борилади.

Замонавий мавзулардаги асарларга ёки дostonларга ҳамда эртақларга композиция ишлаш учун аввало, болалар мавзуга оид одам, ҳайвон расмлари ва баъзи бир нарсаларнинг ўзига қараб расминини чизиб оладилар. Адабий асарларга иллюстрация ишлаш машғулотларида ўқувчиларга асарлардаги воқеа содир бўлаётган мамлакат ёки даврнинг маданияти, турмушнинг ўзига хос хусусиятлари, кийим-кечаклари, меъморлиги ва уларнинг характерли томонлари ҳақида сўзлаб бериш, унга оид нарсалар кўрсатиш керак бўлади.

Рангтасвир композицияси машғулотларининг вазифалари нарсаларнинг шакли, ранги, уларнинг гўзаллиги ҳақидаги тушунчалар бериш, энг қизиқ мавзу танлай олиш, қоғозда расминини тўғри жойлаштиришга ўргатиш кабилардан иборатдир. Булардан ташқари перспективани элементар қоидалари ҳақида тушунча бериш, мавзу асосида расм чизишда образ ва нарсаларнинг ўзаро муносабатлари, ёруғ, соя нисбатларини тўғри тасвирлашга ўргатиш ҳам композициянинг вазифасига киради.

Декоратив композиция турли шаклдаги нақшларнинг намунасида кўчириш ва мустақил ижодий нақш ишлашни ҳамда амалий безағ ишлари сингариларни камраб олади. У ўқувчиларга турмушда учрайдиган нарсаларнинг вазифалари, уларнинг шакли, безағ элементларининг ўзаро боғлиқлиги ҳақида тушунча беришни ҳамда юксак маҳорат билан

тасвирланган нарсаларни дидсиз, пала-партиш ишланган нарсалардан фарқ қила билишга ўргатишни, шунингдек, уларнинг бадиий дидини тарбиялашни мақсад қилиб қўяди.

Декоратив композиция дарсларида болаларга ҳар қандай нақшларнинг элементлари теварак-атрофдаги нарса ва ҳодисалардан олингани ҳақида тушунча берилади.

3-4 синфларда декоратив тарзда қайта ишланган табиий ва геометрик шаклларга асосланган йўлсимон, квадрат, доира, тўртбурчак шакллардаги нақшлар чиздириш давом эттирилади.

Декоратив композиция ишларидан аввал нақш тузишда ишлатиладиган элементларни ўзига қараб расмини чизиш лозим. Шунингдек, ўқувчиларга табиий шаклни стилизациялаштириш бўйича машқ қилдириш фойдалидир. Стилизациялаштириш декоратив тарзда қайта ифодаланадиган шаклларнинг тузилиши, силуети, рангига тааллуқлидир.

Декоратив ишларда аппликациядан кенг фойдаланилади. Улар танланган мавзунинг мазмуни ва композициясига мувофиқ текис сиртда ишланиши мумкин.

Декоратив композиция дарсларида ўқувчилар турли рамзийлик намуналари билан ҳам танишадилар. Улар нақшли ва декоратив композициялар уцида ишлаб, турли хил буюмларга мустақил ишлов беришни ўрганадилар.

Декоратив-амалий санъат асарлари халқнинг гўзаллик, яхшилик ҳақидаги тасавурларини болаларга етказиб, меҳнатни ва халқ усталари маҳоратини ардоқлашга ўргатади. Шу билан бирга ўқувчилар турли халқларнинг бугунги декоратив-амалий санъати ҳамда дизайн санъати билан танишадилар.

Рангшунослик ўқувчиларга ранглар ва унинг номлари, туслари ҳамда уларнинг кишилар ҳаётидаги аҳамияти ҳақида билимлар беришни вазифа қилиб қўяди. Рангтасвир, декоратив ишларни бажариш жараёнида асосий ва ҳосила ранглар, уларнинг туслари ҳақида иш олиб бориш ўқувчиларда рангшунослик бўйича билим, кўникмалар ва малака ҳосил қилишларига ёрдам беради.

3-синфда ўқувчилар “ахроматик ранглар” ҳақида тушунчага эга бўладилар. Шунингдек, ахроматик ва хроматик рангларнинг ўзаро ҳамкорлигидан рангтасвир ишлашда, декоратив ишларни бажаришда самарали қўллашни ўзлаштирадилар.

Рангтасвир композицияларини бажаришда кўпинча манзараларни бўёқлар орқали тасвирлаб, унинг таъсирчанлиги оширилади. Расмда узоқ-яқинликни ифодалашда “ранг перспективаси”га риоя қилиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳайкалтарошлик композицияси реал ҳайкалтарошлик ва декоратив ҳайкалтарошликларга бўлинади. Реал ҳайкалтарошликда ўқувчилар ўқитувчи томонидан тавсия этилган мавзуларда ҳайкалларни аслига ўхшатиб ишлайдилар.

Ҳайкалтарошлик машғулотларида ўқувчилар лой ёки пластилиндан думалоқлаш, босиб ялпайтириш, сиқимлаб чўзиш, ортикча қисмларини махсус сидирғич ёрдами билан олиб ташлаш, стек билан ишлаш усуллари билан танишадилар.

Ҳайкалтарошлик маҳсулотларида икки хил иш услуги мавжуд бўлиб, улар яхлит, алоҳида-алоҳида лой ёки пластилин бўлакларига ишлов бериш орқали амалга ошади.

3-4 синфларда анча мураккаб вазифалар ҳал қилиниб, унда болалар якка ёки гуруҳ бўлиб бажарадилар.

Декоратив ҳайкалтарошликда ишлов бериш усуллариининг соддалиги, шаклларнинг оддийлиги ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотади. Декоратив ҳайкалтарошлик машғулотларида ўзбек халқ сополдўз усталарининг декоратив ҳайкаллари (майда пластика) кенг фойдаланиш болаларни ижодий ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

Лойдан ишланган ҳайкалларга безак берилганидан сўнг гуашь бўёғида бўяб, устидан лак қопланади. Лекин айрим ишлар бўёксиз ишланиши ҳам мумкин.

Амалий ва тасвирий санъат дарслари кўرғазмали қуроллар ва замонавий техника воситалари билан жиҳозланиши керак. Ўқитувчи ўқувчиларнинг иш жойини машғулотга тайёрлаши ва иш тугагач, уни йиғиштириб қўйишга, иш жараёнида санитария-гигиена қоидаларига риоя қилишга одатлантириб бориши лозим.

Машғулотлар мазмуни

2-синф

Борлиқни ва санъатни идрок этиш (6 соат)

Иккинчи синфда борлиқни ва санъатни идрок этиш машғулотларининг асосий вазифаси ўқувчиларнинг назарий ва амалий билимлари, тушунча, малака ҳамда кўникмаларини бойитишга қаратилган бўлиб, айрим мавзуларга тегишли бўлган суҳбатлар амалий машғулотлар билан қўшиб олиб борилади. Бу машғулотлар учун ажратилган вақтлар шартли бўлиб, уларга асосий дарсни ўтиш жараёнида 10 - 15 дақиқа вақт ажратилади. Айрим эътиборга молик мавзуларни ўқувчиларга яхшироқ тушунтириш мақсадида идрок этиш учун алоҳида вақт ажратиш мумкин. Шунда ҳам суҳбат жараёнида ўқувчилар айрим амалий иш билан шуғулланишлари керак. Чунки, фақат суҳбат тарзида ўтиладиган дарс ўқувчиларни толиқтириб, тасвирий фаолиятга бўлган қизиқишларини сўндириб қўяди. Шунингдек, борлиқни идрок этиш машғулотларида болаларнинг борлиқ ҳақидаги тасаввурларини жамлаш, йил фаслларидаги манзара ва кайфиятга (қувончли, ғамгин, ҳаёлчан, ташвишли ва ҳ.к.) нисбатан сезгирлигини ошириш; болаларда жонажон табиатга бўлган муҳаббат туйғусини ривожлантиришга эришиш; унинг гўзалликларини кадрлаш туйғусини таркиб топдириш; ҳайвонот олами ва улар ҳаётининг турли-туманлиги билан таништириш.

Ўқувчиларнинг борлиқ ҳақидаги тасаввурлари ва тушунчаларини бойитиш мақсадида турли фаслларда табиат қўйнига сайрлар ташкил этилади. Шундан кейин синфда йил фаслларига доир слайдалар, репродукциялар кўрсатиш, кузатилган табиат манзараларини хотирадан расмларини чизиш тавсия этилади. Табиатни кузатиш жараёнида болаларнинг эътибори дарахтлар, осмон, ер кабилар ва уларнинг ўзига хос шаклга эга эканлигига, ранглари, одамлар, қушлар, ҳайвонларнинг ўзига хос жиҳатларига қаратилади. Ҳайвонлар, қушлар, балиқларнинг слайда ва суратларини кузатиш орқали уларнинг расмлари чиздирилади.

Намунавий топшириқлар

Табиатнинг куз, қиш, баҳор, ёз фаслидаги кўринишларини, гуллар, декоратив қушлар, паррандалар, балиқлар, шаҳар кўринишларини идрок этиш. Борлиқни идрок этиш жараёнида танланган мавзуга оид объектларнинг хомаки рамларини ишлаш.

Санъатни идрок этиш

Санъатни идрок этиш машғулотлари мустақил дарс сифатида эмас, балки мавзу асосида, хотира ва тасаввурдан расм чизиш машғулотлари билан боғлиқ ҳолда ўтказилади. Унинг вазифалари хотира ва тасаввурдан расм ишлаш машғулотларида ўқувчи олдида қўйилган вазифаларни ҳал этишга қўмаклашиш; тасвирий санъат турларини (ранг тасвир, ҳайкалтарошлик, графика) бир-биридан фарқлай билишга, тасвирий санъат асарларининг мазмунини ўқий олишга ўргатиш; ранг тасвир ишлашда қўлланиладиган асбоблар ва материаллар ҳақидаги тушунчаларини кенгайтириш; болаларнинг бадиий фикрлаш доиралари ва бадиий дидларини ўстиришдан иборат.

Санъатни идрок этиш жараёнида ўқувчилар таниқли рассомлар, ҳайкалтарошларнинг тасвирий санъат асарлари, халқ хунараманд усталари томонидан тайёрланган турли буюмлар ва шу кабилар билан яқиндан танишадилар, уларнинг иш юритиш маҳоратларини ўрганадилар. Суҳбат асносида ўқувчилар асосий ва қўшимча ранглар ҳақидаги тушунчаларини янада кенгайтириш билан бир қаторда илиқ ва совуқ ранглар, уларнинг туслари ва номлари ҳақида ҳам кенгроқ маълумотга эга бўлиб борадилар.

Намунавий топшириқлар

2-синф ўқувчиларининг қизиқишлари ва ёш хусусиятларига мос келадиган, мавзуларга доир бўлган қалам тасвир, ранг тасвир, ҳайкалтарошлик асарларининг репродукциялари, слайдаларини намойиш этиш орқали ўқувчиларнинг бу борадаги тушунчаларини ўстириш ва ўз таассуротларини сўзлаб беришга ўргатиш.

Халқ хунармандчилигига оид намуналар билан таништириш ва улар асосида болаларни мустақил иш бажаришга ўргатиш.

Натурага қараб тасвирлаш 26 соат шундан

Натурага қараб расм ишлаш (12 соат)

Натурадан расм ишлаш машғулотларининг вазифаси: тасвирланадиган нарсаларнинг шакли, уларнинг пропорциялари, конструктив тузилиши, макондаги ҳолати, рангини расмда тўғри тасвирлаш малакаларини ҳосил қилиш ва ўргатиш; тўртбурчак, думалок шакллар ҳақида тушунча ҳосил қилиш; тик, кўндаланг, қия чизиқлар чизиш малакаларини янада ўстириш; тасвирлашда ёрдамчи чизиқлардан фойдаланишга ўргатиш; рангнинг оч ва тўқ тусларини кўриш ва акс эттира олиш малакаларини ривожлантириш (масалан: тўқ қизил, оч қизил); бўёқлар билан ишлаганда тасвирнинг зирҳ чизиғидан чиқиб кетмаган ҳолда бўяшга ўргатишдан иборат.

Намунавий топшириқлар

Ўрик гули ва барги, кузги ва баҳорги гуллар, мевалар, ҳашаротлар, ўйинчоқ машиналар, халқ амалий санъати буюмлари, лойдан ишланган куш ва ҳайвон ўйинчоқларнинг ўзига қараб расмини ишлаш.

Натурага қараб ҳайкал ишлаш (14 соат)

Ҳайкалтарошлик машғулотларининг вазифаси: болаларнинг лой ва пластилин билан ишлай олиш малакаларини янада ўстириш; натурадан ва хотира тасаввурдан, мавзу асосида ҳайкалчалар ишлашга ўргатишни давом эттириш; нарсаларнинг ҳажми, шаклини ҳис қила олишга ўргатиш; одам ва жониворларнинг тана қисмларидаги ўзаро мутаносибликларни сақлаган ҳолда ҳайкалчалар яшаш юзасидан назарий ва амалий тушунчалар бериш; содда мазмундаги композициялар тузишни ўргатиш; декоратив ҳайкалтарошликнинг ўзига хос хусусиятлари билан таништиришни давом эттириш; болаларнинг мустақил равишда ижод қила олиш қобилиятларини ўстиришдан иборат.

Намунавий топшириқлар

Ўйинчоқлардан - тулки, туя, эчки, кўчқор қўй ҳайкалчаларини ҳамда ўйинчоқ хўроз рельефини лой ёки пластилидан яшаш. "Уч жўжа ва ўрдакча", "Бўри билан қуён" эртаги асосида, пуфлаб чалинадиган ҳуштак тойчоқ ва қушларнинг декоратив ҳайкалчаларини яшаш.

Композицион фаолият 36 соат шундан

Рангтасвир композицияси (12 соат)

Биринчи синфда бўлганидек, ранг тасвир композицияси дарсларининг асосий қисини мавзу асосида расм ишлаш машғулотлари ташкил этади. Унинг вазифалари болаларда ижодий қобилият ва бадиий дидни ўстириш; болаларда тасвирий санъатдан махсус билимларни таркиб топдириш; чизиш ва мўйқалам билан ишлаш малакаларини ўстириш; борликдаги нарсаларнинг тузилиши, ранги, шакли ва ўлчови, ўлчов нисбатлари ва фазовий ҳолатларини кўра билиш ва кузата олишга ўргатиш; қоғоз юзасидан тўғри фойдаланиш, бўёғлар ёрдамида расмдаги кайфиятни (қувончли, маъюслик, ташвишли ва ҳ.к.) ифодалай олиш; болаларда хотира ва кузатувчанликни ўстириш; қоғоз юзасини тасвир билан мавзу мазмунига мувофиқ равишда тўлдириш ва режаликка, яъни расмда бир нарсани иккинчиси паналаб турган ҳолатда тасвирлашга ўргатишдан иборат.

Намунавий топшириқлар

"Момақалдирок олдида", "Шаҳримиз кўчалари", "Оқшом", "Қиш келди", "Қушлар уя қурмоқда", "Дарахтлар қишда", "Байрам либосидаги шаҳар", "Елканли қайиқлар мусобақаси" мавзуларида мустақил равишда ва жамоа бўлиб расмлар ишлаш.

Декоратив композиция (10 соат)

Декоратив безак ишлари машғулотлари вазифаси декоратив композицияларда ритмнинг моҳияти, буюм билан унинг беағи ўртасидаги боғлиқлик ҳақида дастлабки

тушунчалар ҳосил қилиш; ўқувчиларни биринчи синфдагига нисбатан йўлсимон ва тўртбурчак шаклидаги нақшларнинг хусусиятлари билан чуқурроқ таништириш; бадий ижодий қобилиятларни ўстириш; ўзбек халқ амалий санъатининг энг муҳим хусусиятлари билан таништириш; декоратив композициянинг умумий шаклини ҳисобга олиб, расми қоғоз бетида тўғри жойлаштиришга ўргатиш; ўзбек халқ амалий санъати анъаналарига риоя қилган ҳолда декоратив ишларга мос ранг танлашга ўргатиш; мўйқалам ва бўёқлар билан ишлаш малакаларини ўстириш; бу синфларда ўқувчиларга илиқ ва совуқ ранглар, ранг туслари, хроматик ва ахроматик ранглар, имкони борича, уларнинг номлари ҳақида тушунчалар ва маълумотлар беришдан иборат.

Намунавий топшириқлар

Йўлсимон ва тўртбурчак шаклидаги нақш намуналаридан кўчириш. Турли нарсалар сиртини безаш учун мустақил равишда йўлсимон ва тўртбурчак шаклида нақшлар ишлаш. С.Абдуқаҳҳорнинг “Уч жўжа ва ўрдакча” шеъри, халқ эртақларидан, “Мақтанчоқ қуён”, “Бўри билан тулки”, “Қизғанчиқ ит”, “Бўри ва эчки” каби шеър, ҳикоя ва эртақлар асосида расм ишлаш.

Ҳайкалтарошлик композицияси (14 соат)

(Ҳайкалтарошлик композицияси машғулоти ҳаракатдаги одам, ҳайвонларнинг асосий ва аъзо қисмлари ҳолатларини тасвирлашга ўргатиш; тасвирланаётган образнинг кайфиятини ҳайкалда ифода қилиш; ҳайвонларнинг характерли ҳолатларда тасвирлашга ўргатиш; бутун қисмни чўзиш ва буклаш йўли билан ҳайкал ишлаш малакаларини ўстириш; ҳайкалтарошликдаги композицияларда, образ ёки деталларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олиб тасвирлашга ўргатишдан иборат.

Машғулотлар жараёнида қуйидагиларни намоёни этиш тавсия этилади:

Расм композициясини тузиш усуллари (аппликация усулида ёки магнитли доска ёрдамида); мўйқаламнинг учи ва бутун юзаси билан ишлаш йўллари; симметрия ўқидан фойдаланиш; лойдан ясалган ҳуштаклар, ўйинчоқлар, одам, ҳайвонларнинг тасвирлари; шакл ва ранг мувозанатига риоя қилинган ва қилинмаган расмлар; перспектива ва режани яққол тасвирловчи расмлар, транспорт воситалари; йирик лой ёки пластилин бўлагини у ёки бу томонидан тортиш, майда лой ёки пластилин бўлагини ўзаро ёпиштириш йўли билан ҳайкал ясаш йўллари; ҳаракатдаги одам ёки ҳайвонларнинг тана тузилиши, йилнинг турли фаслларида доир турли ранг ва шаклдаги ёввойи ва уй ҳайвонлари, қушлар, сув ҳайвонларини (балиқ, қурбақа, илон ва ҳ.к.) ифодаловчи расмлар, слайдалар, репродукциялар, декоратив ҳайкаллар сиртини лак ва бўёқлар билан қоплаш, безаклар ишлаш йўллари; ўқувчилар ва ўқитувчи томонидан тайёрланган ўйинчоқлар нусхалари ва бошқалар.

Фойдаланиш учун тавсия этиладиган тасвирий санъат асарларининг рўйхати:

Н.Қорахон “Ёз оқшоми”, “Буғдойзор”; Ў.Тансиқбоев “Тоғдаги қишлоқ”, “Оқшом”, “Иссиқ кўл оқшоми”; М.Новиков “Туркистонда қиш”, “Қиш манзараси”; З.Иноғомов “Арпа”, “Боҳор”; Қ.Абдураҳмонов “Пахтакор стадиони”; Р.Темуров “Пахта даласида”, “Оқшом”; Ш.Абдурашидов “Бахмалда ёз”; И.Ҳайдаров “Саратон”; П.Беньков “Регистонда илк баҳор”; М.Кагаров “Варрак учираётган бола”, “Болалар ўйинлари” туркумидан; И.Лимаков “Бизнинг кўча”; К.Юсупов “Ҳунармандлар шаҳри”; К.Чепраков “Меҳмонга”; О.Татевосян “Боғ йўли”.